

УДК 37.022

Кудикіна Н. В.

**ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ІНТЕРАКТИВНИЙ»
У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ФОРМ І МЕТОДІВ НАВЧАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ШКОЛАХ
ІЗ НАЦІОНАЛЬНОЮ МОВОЮ ВИКЛАДАННЯ**

У статті подано дефінітивний аналіз поняття «інтерактивний» у контексті використання інтерактивних форм і методів навчання української мови учнів початкових класів ЗНЗ з російською мовою викладання. Досліджувана дефініція розглядається як бісміслове поняття, котре семантично репрезентоване змістом двох взаємопов'язаних термінів: «спільно» («разом») та «активність». У результаті дефінітивного аналізу обґрунтовано бінарну (суб'єкт-суб'єкту) модель інтерактивних форм і методів навчання української мови учнів початкових класів ЗНЗ з російською мовою викладання, якою передбачається багатоконпонентний педагогічний супровід навчально-пізнавальної діяльності дітей, яка спрямовується на вивчення української мови.

Ключові слова: інтерактивний, навчання української мови, інтерактивні форми і методи навчання української мови, учні початкових класів, загальноосвітні навчальні заклади з російською мовою викладання, бінарна модель інтерактивних форм і методів навчання.

В статье подается дефинитивный анализ понятия «интерактивный» в контексте исследования проблемы использования интерактивных форм и методов обучения украинскому языку учащихся начальных классов общеобразовательных учебных заведений с русским языком преподавания.

Исследуемая дефиниция рассматривается как бисмысловое понятие, которое семантично репрезентуется двумя терминами: разом («сообща») и «активность».

В результате дефинитивного анализа обосновано бинарную, основанную на субъект-субъектом взаимодействии, модель интерактивных форм и методов обучения украинскому языку учащихся начальных классов общеобразовательных учебных заведений с русским языком преподавания.

Ключевые слова: интерактивный, обучение украинскому языку, учащиеся начальных классов, интерактивные формы и методы обучения, общеобразовательные учебные заведения с русским языком преподавания, бинарная модель интерактивных форм и методов обучения.

In the article the definitive analysis of the concept «interactive» is given in the context of the use of interactive forms and methods in teaching of Ukrainian language of students of the initial classes of general educational establishments (GEE) with Russian teaching. Explored definition is examined as the concept which is semantically represented by the maintenance of two connecting terms: «jointly» («together») and «activity». As a result of the definitive analysis was explained the binary (subject-subjective) model of interactive forms and methods in teaching of Ukrainian language of students of the initial classes of GEE with Russian teaching, which foresees multicomponent pedagogical accompaniment of educational-cognitive activity of children, which heads for the study of Ukrainian.

Keywords: interactive, teaching of Ukrainian language, interactive forms and methods of teaching of Ukrainian, students of initial classes, general educational establishments with Russian teaching, binary model of interactive forms and methods in teaching.

Освітньою галуззю «Мови і літератури» Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462, передбачається забезпечення належного рівня загальноосвітньої підготовки і соціально-особистісного розвитку учнів молодшого шкільного віку шляхом вивчення навчальних предметів і курсів інваріантної складової. Серед них своєрідністю засвоєння програми з української мови вирізняються молодші школярі, які здобувають освіту в початкових класах шкіл із національною мовою викладання. Досвід кращих учителів показує, що одним із головних факторів, які впливають на виконання передбачених Державним стандартом завдань, є методична компетентність учителя початкової школи.

На тлі різноманітних наукових пошуків нині активізувалися дослідження з інтерактивності як методичного явища, яке має значні дидактичні резерви й щодо навчання української мови учнів шкіл національних меншин.

Одержання об'єктивно істинного наукового знання про інтерактивні форми і методи навчання української мови передбачає ґрунтовне вивчення досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми. До розроблення долучалися В. В. Гузеєв [1], О. І. Пометун, Л. В. Пироженко [5; 6], Г. К. Селевко [9], С. О. Сисоєва [10] та ін. Доведено, що *інтерактивне навчання є одним із сучасних напрямків активного навчання, яке найбільшою мірою відповідає психологічним особливостям і педагогічним закономірностям навчання учнів різних вікових категорій.*

Актуальність дослідження проблеми інтерактивних форм і методів навчання української мови учнів шкіл із національною мовою викладання, зокрема, російською, обумовлена тим, що:

- а) зазначена проблема до цього часу цілісно не досліджувалась;
- б) учитель, як правило, недостатньо володіє інтерактивними формами і методами навчання української мови учнів початкової школи у ЗНЗ з російською мовою навчання;
- в) обмежене використання інтерактивних форм і методів у позаурочному навчально-виховному процесі звужує можливості формування та активізації тих умінь та навичок з української мови, які опрацьовуються безпосередньо на уроках;
- г) недостатня компетентність учителя з інтерактивного навчання знижує ефективність початкової освіти та навчальних досягнень учнів з української мови у загальноосвітніх навчальних закладах із російською мовою викладання.

Метою публікації є дефінітивний аналіз ключових понять дослідження використання інтерактивних форм і методів навчання української мови учнів початкових класів ЗНЗ із російською мовою викладання, оскільки будь-яке наукове дослідження передбачає усвідомлення суті понять, які позначають явища, ідеї, процеси конкретного наукового напрямку та дотичних до нього як у педагогіці, так само й інших наукових галузях. Тому важливу роль в інтерактивному навчанні української мови учнів шкіл національних меншин відводимо понятійному апарату, і передусім розуміння їх суті потребують такі терміни, як «інтерактивний», «інтерактивність», «інтерактивні методи навчання», «інтерактивні форми навчання», «методична компетентність учителя з інтерактивних методів та форм навчання української мови» та ін.

У численних дослідженнях досі побутує різночитання цих дефініцій. Наше розуміння досліджуваної групи понять формувалось на основі усвідомлення змісту основного поняття «інтерактивний», яке складається з двох слів: «інтер» та «активний». У перекладі з англійської перша частина слова, а саме «інтер» (від латин. префіксу *inter*, що застосовується у значенні «перебування поміж, між чимось») означає «взаємно», «обопільно», «вкупі», «спільно», «між».

Проте, на наш погляд, ключову роль у розумінні змісту поняття «інтерактивний» відіграє термін «активний» [від латин. *activus*], який розтлумачують як діяльний, енергійний, здатний діяти [1, с. 31], оскільки його пов'язують з людиною як особистістю, а крім того, з якісною характеристикою її діяльності, у нашому разі з навчально-пізнавальною діяльністю молодшого школяра. Звернення до особистості учня у процесі його навчання української мови у школах з російською мовою викладання зумовлено гуманізацією освіти, що знайшло відображення у вже згаданому Державному стандарті в позиції необхідності забезпечення належного рівня соціально-особистісного розвитку учнів. Такий акцент вимагає кардинальної методологічної переорієнтації наукових досліджень з навчання української мови, визнання їх центром дитини, її індивідуальності, можливостей, мотивації до навчання, на чому й акцентована увага практиків у розробленій О. Н. Хорошковською методиці навчання української мови у початкових класах шкіл з російською мовою викладання [13].

Водночас упущенням багатьох учителів у царині навчання української мови учнів початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів є реалізація панівного у минулому столітті підходу до навчання як до суб'єкт-об'єктного процесу, цілі і завдання якого відсторонені від дитини як особистості та суб'єкта власного розвитку. У такому разі навчання української мови обмежується, по суті, процесуально-операційною стороною, коли вчителем цілеспрямовано формуються знання, уміння, навички безвідносно від істинних потреб, можливостей та інтересів тих, кого навчають, тобто дитині нав'язувалося те, що попередньо не було співвіднесене з її внутрішньою мотивацією.

Результати проведених досліджень дозволяють стверджувати, що, крім того, труднощі молодших школярів в оволодінні українською мовою у школах з російською мовою викладання у своїй більшості обумовлені й іншими чинниками. До них належить ігноруванням учителем у навчальному процесі особливостей двох мовних систем (української та російської) та легковажне, формальне ставлення до психологічної своєрідності учнів 1-2 та 3-4 класів, які наділені певним набором психологічних характеристик та які, по суті, утворюють мікрогрупи в межах групи дітей молодшого шкільного віку з певною своєрідністю їхнього внутрішнього світу, світосприймання, світорозуміння, мотивації до навчання та на цій основі – своєрідністю навчально-пізнавальної діяльності та оволодіння українською мовою.

«Активний» як ключове поняття в розумінні інтерактивності через його кореляцію з якістю навчально-пізнавальної діяльності, яку здійснюють учні у процесі навчання української мови та з її результативністю, вимагає ґрунтовнішого дефінітивного аналізу та виявлення можливих його зв'язків та опосередкувань у дидактичному процесі.

Зміст поняття «активний» у складі досліджуваної дефініції наводить на думку про сутність інтерактивності в освіті загалом, а також про її спрямованість на забезпечення педагогом пізнавальної активності школярів у процесі навчання української мови у ЗНЗ з російською мовою викладання.

Психологи розглядають активність як один з основних і необхідних проявів життя, як внутрішню силу, спрямовану на задоволення людських потреб, як здатність людини до планомірного і цілеспрямованого перетворення навколишньої дійсності та самої себе, яка виявляється у наполегливості, принциповості, послідовності дій, енергійності, ініціативності, відповідальності та інших морально-вольових якостях.

Отже, суттєвим для прояву активності людини, на відміну від активності тварин, є її свідомість і цілеспрямованість, а крім того, соціально спрямований характер. У психології активність розглядають як одну з характеристик діяльності і поведінки людини, як здатність особистості до значущих перетворень у навколишньому світі та у самій собі. Активність має безпосередній зв'язок з метою здійснюваної діяльності та з її процесуально-операційним компонентом, вона характеризується усвідомленістю і цілеспрямованістю, відзначається довільністю і значною стійкістю, що відрізняє її від реактивності, яка зумовлена попередньою ситуацією, і має невелику тривалість [7, с. 15].

В освіті найчастіше розглядається пізнавальна активність – вид активності, що проявляється у процесі основної діяльності школяра – навчально-пізнавальної. Узагальнене розуміння педагогічної сутності пізнавальної активності та її зв'язку з якістю навчально-пізнавальної діяльності наведено В. І. Лозовою в Енциклопедії освіти [3, с. 678–680]. Нині пізнавальну активність розглядають як рису особистості, яка виявляється в її ставленні до процесу пізнання, отже, щодо школяра – то у ставленні до здійснюваної навчально-пізнавальної діяльності. Пізнавальну активність у педагогіці співвідносять з якістю навчально-пізнавальної діяльності, саме тому педагоги звернулися до інтерактивних форм і методів навчання української мови у ЗНЗ з російською мовою викладання.

Об'єктивна необхідність стимулювання пізнавальної активності школярів у досліджуваному процесі зумовлена діалектичним характером навчально-пізнавальної діяльності. Вона характеризується двома протилежними тенденціями: з одного боку, цілеспрямованістю і суворою послідовністю викладання навчального матеріалу вчителем на уроках української мови, з іншого – безперервним збудженням активності учнів і їх самостійності у процесі навчальних занять. Саме з цих джерел виникає потреба використання інтерактивних форм і методів навчання, які створюють сприятливі умови для перебігу навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів.

Психологи стверджують, що внутрішнім джерелом пізнавальної активності дитини у процесі навчання, зокрема й вивчення української мови, є пізнавальна потреба [8].

Пізнавальна потреба – це прагнення до набуття знань, потреба в учінні як діяльності школяра, у процесі якої і реалізовується пізнавальна активність. Задоволення пізнавальних потреб суб'єкта учіння передбачає наявність певних мотивів, внутрішніх спонукань до діяльності.

Про прояв пізнавальної активності особистості у процесі навчання свідчать такі показники, як позитивне ставлення до діяльності (прояв емоцій позитивної модальності), цілеспрямованість, енергійність, самостійність, наполегливість у досягненні мети, креативність. Спостереження засвідчують, що у процесі навчання української мови у ЗНЗ з російською мовою викладання пізнавальна активність виявляється у питаннях учнів до вчителя, прагненні до аналізу власних помилок та коригування процесу учіння, критичності, бажанні використовувати здобуті знання в позаурочних ситуаціях; прагненні за власною ініціативою брати участь у конкурсах з різних питань української мови, у заняттях гуртків, реалізації проектної діяльності, читанні у вільний час різних видань з українською мовою викладу пізнавального змісту (статей у журналах, коміксів, іншої дитячої літератури).

Пізнавальну активність класифікують за певними видами. Так, пізнавальну активність можна розглядати з боку лише прагнення до діяльності, виявлення інтересу, допитливості, але це не означає реалізацію потреб, тобто це потенційна (можлива) пізнавальна активність. Якщо потреби втілюються в конкретних діях – це функціонуюча пізнавальна активність, яка, своєю чергою, може бути ситуативною пізнавальною активністю, що має ситуативний, епізодичний характер, виявляється в окремих ситуаціях та в певних умовах. У тому разі, коли функціонуюча пізнавальна активність піднімається до стійкої особистісної якості, коли нею визначається загальна спрямованість людини, домінуюче ставлення до пізнання – тоді йдеться про інтегровану пізнавальну активність [3].

За критерієм характеру пізнавальних процесів розрізняють мисленеву активність, яка відбиває потреби суб'єкта учіння зрозуміти, пізнати, пояснити щось нове, невідоме, що вимагає здійснення операцій мислення: аналізу, порівняння, узагальнення, систематизації. Результати мислення знаходять вияв у судженнях, умовисновках. Інший вид активності – інтелектуальна активність, пов'язана з якістьми розуму і залежить від його глибини (ступінь проникнення в сутність явищ), широти (залучення знань з інших галузей знань), гнучкості (здатність відмовитися від відомих зв'язків, створення нових), критичності, доказовості (особиста оцінка подій, фактів, глибоке обґрунтування власної точки зору, об'єктивність), самостійності. Залежно від характеру діяльності, ступеня самостійності, творчості можна говорити про репродуктивну (виконавську), реконструктивну, творчу активність. Кожна з них має свої особливості [3]. Із теоретичного аналізу випливає, що характер пізнавальної активності шко-

ляра у процесі використання вчителем інтерактивних форм і методів навчання української мови у ЗНЗ з російською мовою викладання залежить від мотивації навчально-пізнавальної діяльності, яка має полімотивований характер. Мотивація (з латин. *movere*) – динамічний процес прояву фізіологічних та психологічних процесів як спонукання до діяльності, який визначає здатність людини діяльно задовольняти свої потреби.

Мотивація пізнавальної активності учня у процесі інтерактивних форм і методів навчання української мови у початковій школі з російською мовою викладання – це система стійких мотивів, що визначають актуальну навчально-пізнавальну діяльність учня.

До навчально-пізнавальної діяльності у процесі використання вчителем інтерактивних форм і методів навчання учнів початкової школи спонукають не один, а низка мотивів, і кожен з них взаємодіє з іншими. На основі здійсненої в педагогіці систематизації мотивів навчально-пізнавальної діяльності пропонуємо в аналізі інтерактивних форм і методів навчання української мови мотиви об'єднувати в такі специфічні групи: безпосередньо-спонукальні, перспективно-спонукальні, інтелектуально-спонукальні.

Безпосередньо-спонукальні мотиви інтерактивних форм і методів навчання української мови базуються на активізації емоційних процесів як своєрідної форми психічного відображення суб'єктивного ставлення учня до процесу навчання шляхом безпосереднього переживання приємного або неприємного. **Емоції в контексті** інтерактивних форм і методів навчання української мови **розглядаємо як** особливий клас психічних явищ, що відображають у формі безпосереднього, швидкоплинного переживання важливості для учня тих навчальних ситуацій, що діють на нього у навчальному процесі. Позитивні емоції роблять світ навчання української мови яскравішим, більш різноманітним і привабливим. Серед чинників, які викликають позитивні емоції у навчальному процесі, виділяють яскравість, нові враження, динамічність та інтерактивність (наприклад, коли дидактичний матеріал, засновуючись на інформаційно-комунікативних технологіях, на техніко-технологічному рівні взаємодії з учнем – дає усно відповіді на його дії в системі комп'ютерних пристрій – дитина, схвально оцінює його висловлювання та ін.), цікавість, зовнішню привабливість, дидактичної наочності, привабливості особистості вчителя, бажання отримати похвалу, нагороду та ін.

Перспективно-спонукальні мотиви інтерактивних форм і методів навчання ґрунтуються на значущості знання української мови, на них суттєво позначаються вікові особливості учнів. На кінець молодшого шкільного віку можливими є такі перспективно-спонукальні мотиви, як усвідомлення світоглядного, соціального і прикладного значення української мови у подальшому житті школяра, розвинуте почуття обов'язку і відповідальності та ін.

Інтелектуально-спонукальні мотиви характеризуються як одержання учнем задоволення від самого процесу пізнання української мови в контексті інтерактивних форм і методів навчання. До таких мотивів належать пізнавальний інтерес, допитливість, намагання оволодіти певними вміннями і навичками української мови, захопленість самим процесом розв'язання передбаченого інтерактивним методом мовного завдання.

Наше повернення до аналізу змісту першої частини слова «інтерактивний» засвідчує, що суттєвою особливістю інтерактивних форм і методів навчання української мови учнів ЗНЗ із російською мовою викладання є їх характеристика як таких, що спираються на міжособистісну взаємодію суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності, і, передусім, на суб'єкт-суб'єктну взаємодію учителя та учня. Логічно, що вихідним поняттям у процесі теоретичного аналізу навчально-пізнавальної діяльності, яка здійснюється в контексті інтерактивних форм і методів навчання української мови на суб'єкт-суб'єктних засадах, є дефініція «діяльність».

Наукові уявлення про цей соціально-психологічний феномен викладені у працях відомих психологів, таких як К. А. Альбуханова-Славська, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн та ін. Психологічне розуміння сутності та структури людської діяльності дає підстави стверджувати, що навчально-пізнавальна діяльність, як основа інтерактивних форм і методів навчання української мови, є складною цілісною системою. Її психологічний аналіз ми здійснюємо на засадах системно-діяльнісного підходу.

Поняття система розглядається як упорядкована сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія і яка спрямована на досягнення певної мети. Поняття система охоплює три взаємопов'язані положення: система утворюється сукупністю (множиною) елементів, що мають зв'язки між собою; ця сукупність утворює єдине ціле, тобто видалення одного з елементів сукупності порушує властивість цілісності; утворене сукупністю елементів єдине ціле має певну мету або призначення, властиве для всієї сукупності елементів, а не для якоїсь комбінації з них.

Аналізуючи поняття система, враховують, що елемент системи є такою частиною, яка не підлягає подальшому поділу, щоб виконувати властиві для неї функції. Доведено, що основними компонентами навчально-пізнавальної діяльності є мотиваційно-цільовий, когнітивний, процесуально-операційний, контрольний та результативний.

Будь-яка система існує (функціонує) у *середовищі*, що її оточує. Закономірним є такий зв'язок: середовище завжди впливає на внутрішній стан системи, тому характер і якість навчально-пізнавальної діяльності в контексті інтерактивних форм і методів навчання української мови безпосередньо залежить від середовища, в якому вона здійснюється, при чому слід пам'ятати, що середовище поділяється на соціальне та матеріальне.

На наш погляд, доцільно для формування методики педагогічного керівництва навчально-пізнавальною діяльністю дітей, яку здійснюють учні у процесі інтерактивного навчання української мови, створити її бінарну (суб'єкт-суб'єктну) модель, один блок якої презентує професійну діяльність вчителя з навчання української мови, а інший – діяльність дитини як суб'єкта учіння. Цілеспрямований добір учителем необхідних методів та прийомів до кожного компоненту навчально-пізнавальної діяльності дітей забезпечуватиме ефективність інтерактивних форм і методів навчання української мови учнів початкових класів ЗНЗ із російською мовою викладання.

Висновки. Відтак вихідним поняттям у процесі теоретичного аналізу інтерактивних форм і методів навчання української мови у ЗНЗ із російською мовою викладання є дефініція «інтерактивність». Доведено, що означене поняття розглядають через його складові, а саме «інтер» («разом», «спільно») та «активність, активний» (риса особистості, яка виявляється в її ставленні до дійсності; якісна характеристика людської діяльності).

Дефінітивний аналіз досліджуваного поняття дозволяє висунути ідею щодо розроблення бінарної (суб'єкт-суб'єктної) моделі інтерактивних форм і методів навчання української мови у ЗНЗ з російською мовою викладання. Один її блок відображає компоненти навчально-пізнавальної діяльності, яку здійснюють учні у процесі вивчення української мови, інший відтворює професійну діяльність учителя, добір ним методів і прийомів, необхідних для активного функціонування кожного компоненту навчально-пізнавальної діяльності дитини.

Список використаних джерел:

1. Гузеев В.В. Методы и организационные формы обучения. – М.: Народное образование, 2001. – 127 с.
2. Державний стандарт початкової загальної освіти // Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В.Г. Кремень. – К: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
5. Пометун О.І. Інтерактивні методи навчання // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 357–359.
6. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання Науково-методичний посібник / О.І. Пометун О.І., Л.В. Пироженко ; за ред. О.І. Пометун. – К.: Видавництво А. С. К., 2004. – 192 с.
7. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
8. Савченко О.Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів. – К.: Рад. школа, 1982. – 176 с.
9. Селевко Г.К. Інтерактивные технологии // Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. – Т. 1. – М.: НИИ школьных технологий, 2006 – С. 239–246.
10. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С.О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.
11. Сучасний словник іншомовних слів. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.
12. Хорошковська О.Н. Методика навчання української мови у початкових класах шкіл з російською мовою викладання. – К.: Промінь, 2006. – 256 с.